

Coğrafi işaret kapsamındaki Türk halı ve kilimleri (ince Isparta “Hasgül” el halısı ve bayat Türkmen kilimi)

Turkish carpets and rugs which are in the scope of the geographical indications (Hasgül handmade carpet and bayat Türkmen rug)

Güven ŞAHİN¹ , Süheyla Balcı AKOVA²

¹İstanbul University, Institute of Social Sciences, İstanbul, Turkey

²İstanbul University, Faculty of Letters, İstanbul, Turkey

ORCID: G.Ş. 0000-0000-0000-0000; S.B.A. 0000-0000-0000-0000

ÖZ

Coğrafi işaret son yılların kamuoyunu en fazla meşgul eden konularının başında yer almaktadır. Sınırları belli bir alanla tabii ve beşeri şartlar yönüyle özdeşleşmiş ürünlerin, belli esaslar dahilinde korunması esasına dayanan uygulama sayesinde milli kültürlerin somut örneklerinin bozulmadan gelecek nesillere aktarılması sağlanmaktadır. Yemekler, tatlılar, içecekler (Alkollü ve alkolsüz), tarım ürünleri, zanaat ürünleri ve işlenmiş gıdalar gibi çok sayıda ürün grubu bu kapsamda değerlendirilebilmektedir. Çalışma konumuzu oluşturan halı ve kilimler ise zanaat ürünleri kapsamında yer almakta ve gerek iktisadi gerekse folkloric açıdan en önemli ürün grubundan birini oluşturmaktadır. Türk kültüründe çok önemli bir yer işgal eden halı ve kilimler binlerce yıllık bir bilgi birikiminin ürünü olarak ulusal kültürün en önemli emarelerinden birini teşkil etmektedir. Halı ve kilimler aynı zamanda coğrafi işaret kapsamına alınan ilk ürün grubu olmasıyla da dikkat çekmektedir. 2018’in sonu itibarıyla de bu gruptan toplam 27 halı ve kilim coğrafi işaret kapsamına alınmıştır. Söz konusu ürünlerden çalışma öznemizi oluşturan “İnce Isparta (Hasgül) El Halısı ve Bayat Türkmen Kilimi ise köklü tarihi geçmişleri, motifleri, kullanılan malzemeler açısından dikkat çekici örneklerdir. Öte yandan gerek örneklem olarak seçtiğimiz ürünler gerekse diğer tüm karakteristik halılar ile ilgili Türkiye çapında belli başlı ve ivedi çözüm bekleyen sorunlar bulunmaktadır. Bu çalışmada da “İnce Isparta (Hasgül) El Halısı ve Bayat Türkmen Kilimi özelinde ürünlerin coğrafi işaret nitelikleri ile sektörel sorunlar ve bu alanda yapılması gerekenler üzerine yoğunlaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halı, Kilim, Isparta Halısı, Bayat Türkmen Kilimi, Coğrafi İşaret, Türkiye.

ABSTRACT

Geographical indication is one of the most popular issues of recent years. Products whose boundaries are identified with a certain area in terms of natural and human conditions are ensured to transfer the concrete examples of national cultures to future generations thanks to the application based on the protection of certain principles. Numerous product groups such as meals, desserts, beverages (alcoholic and non-alcoholic), agricultural products, craft products and processed foods can be considered in this context. Carpets and rugs, which constitute our subject of study, are within the scope of craft products and constitute one of the most important product groups both economically and folklorically. Carpets and rugs occupying a very important place in Turkish culture constitute one of the most important signs of national culture as a product of thousands of years of knowledge. Carpets and rugs also attract attention with being the first product group to be included in the geographical sign. As of the end of 2018, a total of 27 carpets and rugs from this group were included in the geographical indication. “Thin Isparta (Hasgül) Hand Made Carpet and Bayat Türkmen Rug, which constitute our subject of study, are remarkable examples in terms of their long history, motifs and materials used. On the other hand, there are major and urgent problems awaiting solutions relating to the products which we choose as sample products throughout Turkey as well as all other related characteristics carpets. In this study, it is focused on the geographical indication characteristics of the products such as a İnce (thin) Isparta (Hasgül) Hand Made Carpet and Bayat Türkmen Rug and sectoral problems and the things to be done in this field.

Keywords: Carpet, Rug, Isparta’s Carpet, Bayat Türkmen Rug, Geographical Indications, Turkey.

Başvuru/Submitted: 00.00.0000 **Kabul/Accepted:** 00.00.0000

Sorumlu yazar/Corresponding author: Güven ŞAHİN / guven.sahin@ogr.iu.edu.tr

Atıf/Citation: Sahin, G., Balcı Akova, S. (2019). Coğrafi işaret kapsamındaki Türk halı ve kilimleri (ince Isparta “Hasgül” el halısı ve bayat Türkmen kilimi). B. Gonencgil, T. A. Ertek, I. Akova ve E. Elbasi (Ed.), 1st Istanbul International Geography Congress Proceedings Book (s. 1231-1239) içinde. İstanbul, Türkiye: Istanbul University Press. <https://doi.org/10.26650/PB/PS12.2019.002.114>

1. GİRİŞ

Dünyada çoğu ulusun yaşadıkları yerlerle ilgili olarak belli başlı ürünler ortaya koyup bu alanda uzmanlaşmalarıyla ürün – ülke veya ürün – ulus özdeşleştirmeleri çok sık karşılaşılan bir durumdur. Çin ipeki ve porselenleri, Ermeni kuyumculuk işleri, Japon bıçakları, Fransız şarap ve konyak üretimi sayılabileceklerden birkaçıdır. Türk ve İran kültürü denildiğinde de halıcılık veya genel olarak kirkitli dokumalar akla ilk gelenler arasındadır. Gerçekten de günümüzde hala İran ve Türk halıları birer prestij ürün olarak dikkat çekmektedir.

Günümüzdeki şekliyle ilk halılar, Orta Asya’da Türk topluluklarının yaşadıkları yerlerde ortaya konmuştur. Nitekim halı araştırmalarıyla tanınan Erdmann (1957: 85)’da halının anavatanı olarak; “30 ila 45 kuzey arz dereceleri arasında bütün Asya’yı kuşatan bir bölgedir. 30°’nin güneyinde hasır kullanılır, 45°’nin kuzeyinde ise orman bölgesi, yani hayvan postunun kullanıldığı bölge başlar. Bu 15 arz derecesi genişliğindeki halı bölgesinin doğu kısmı keçe, batı kısmı ise düğümlü halı bölgesidir. Bizim bugün bildiğimiz en eski düğümlü halılar Doğu Türkistan’da yapılmış olanlardır.” şeklinde açıklamıştır.

Gerek arkeolojik bulgular gerekse tarihi kaynaklar (Çin kaynakları, Dede Korkut hikayeleri gibi), Türklerin keçe başta olmak üzere kilim, zili ve halı gibi düz ve havlı dokumalardaki ustalıklarından bahsetmektedir. Türklerin bu alanda ustalaşması, yaşam şekilleri göz önüne alındığında beklenen bir durumdur. Göçebe hayatın temelini kısa sürede kurulup bozulabilen geçici meskenler yani çadırlar oluşturmaktadır. Çadırlarda ise temel yapı malzemeleri keçe, kilim, halı (Taban ve duvar halıları) gibi Türklerin uzmanlaşmış olduğu ürünler teşkil etmektedir. Kullanılan malzemeler çok iyi birer yalıtım malzemesi görevi gören, dayanıklı ürünler olup aynı zamanda estetiği de barındıran ve hemen her türlü ihtiyaca karşılık verebilecek çeşitlilikte ortaya konmaktadır. Gerçekten de Türkler göçebe kültürün gereği olarak hemen her türlü ihtiyacı çok çeşitli dokumalarla karşılamıştır. Barınma amacıyla kurulan çadırın temel malzemeleri, koltuk vazifesi gören divan ve minderler, bavul – çanta vazifesi gören heybeler, torbalar ve çuvallar, hatta su, kar ve buzların taşındığı özel dokumalar dahi ortaya konarak hemen her türlü alanda dokuma ürünler kullanılmıştır.

Yerleşik düzene geçildiğinde dahi türlü dokumalar Türk kültüründeki yerini muhafaza etmeyi başarmıştır. Elbette çadır hayatı bitmiş, gelişen teknoloji ile çok çeşitli ürünler hayatımıza girmiştir (Örneğin heybenin yerini deri veya diğer malzemelerle yapılmış çantalar almıştır). Bununla birlikte başta halılar olmak üzere kilimler, önemi kısmen azalmış olsa da keçe ürünler, cicimler, zili dokumalar, halı minderler gibi daha pek çok ürün günümüzde varlığını hala korumaktadır. Bu sayılanlar içerisinde özellikle halılar, tarih sahnesinde pozisyonu değişmekle beraber her zaman yerini ve önemini korumayı başarmıştır. Bunlar içerisinde halılar, kimi zaman bir prestij göstergesi, kimi zaman bir gelinin en değerli çeyiz malzemesi, kimi zaman da duvarları süsleyen bir sanat eseri olmuştur. Bu açıdan halıları bir kullanım eşyası olduğu kadar bir sanat eseri ve ticari meta olarak da değerlendirmek gerekir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi ilk halılar Türklerin yaşadıkları yerde ortaya çıkmıştır. Nitekim Altay Dağları eteklerindeki kurganlarda bulunan (V. Pazarık Kurganı) halı, dünyanın en eski ve dokumacılık anlamında da en değerli buluşudur (Deniz, 2002: 923). M.Ö. V. yy.’a tarihlenen *Pazırık Halısı* (İskit Halısı olarak da adlandırılmaktadır), dünyanın bilinen en eski halısıdır. Türk düğümü olarak bilinen Gördes düğümü tekniğiyle dokunmuş, karakteristik Türk halı motifleriyle dokunmuş halı (Akpınar, 2003: 625), Türk kültür tarihi içinde paha biçilemez bir vesika niteliğindedir. Günümüzde farklı ülkelerden bilim insanlarıncı halının Türkler tarafından yapılmış olmadığı ya da olamayacağı şeklinde savlar söz konusu olup konuyla ilgili uluslararası arenada netlik kazanmış bir durum söz konusu değildir. *Pazırık Halısı* ile ilgili detaylı bilgi Coğrafi İşaret kapsamındaki *Pazırık El Halısı* bölümünde izah edilmiştir.

Türk halı ve kilimlerinin karakteristiği ile kazandığı beğeniyi, pek çok tarihi vesikada da görebilmekteyiz. Örneğin; Marco Polo (1254 – 1324)’da seyahati esnasında Anadolu’dan geçerken yaptığı gözlemler kapsamında Türk halıları için; “*Dünyanın en güzel ve gösterişli halıları Anadolu (Turcomania)’da dokunur.*” ifadesi çok önemli olup eserinde Sivas, Konya ve Kayseri’yi işaret edilmiştir (Denny, 1979: 24; Akpınar, 2003: 625). Sonraki yüzyıllarda da Türk halıları, başta Avrupa olmak üzere dünya pazarlarında daha da tanınır hale gelmiştir. Halı ve Doğu işi kilimler özellikle Avrupa’da o kadar değer verilen ürünler haline gelmiştir ki, yere sermek veya bir kullanım eşyası olarak değerlendirmek şöyle dursun, duvarlarda veya masa örtüsü olarak özel bir süs / dekorasyon malzemesi olarak değerlendirilmiştir. Özellikle de Batılı ressamın tablolarında bu durum net bir şekilde görülürken, gümrük defterlerinde de halılar için ödenen yüksek meblağlar bu dokumalara verilen değerleri özetler niteliktedir. Hatta *Uşak Halısı* bölümünde de bahsedildiği gibi bazı halılar uzun süre, bunları tablolarında kullanan ünlü ressamın isimleriyle anılmaya başlanmıştır (*Bellini Halıları, Lotto Halıları* gibi).

Fotoğraf 1: Jan van Eyck'in Ünlü *Meryem ve Keşiş van der Paele* (Madonna with Canon Joris van der Paele) Tablosundaki Türk Halısı¹

Türk halıcılığı esasında belli dönemlerde belli karakteristikleriyle öne çıkmıştır. Örneğin; *Uşak Halısı*, ortaya çıktığı zamandan beri aslı özellikleriyle bugünlere ulaşmamış, başka bir deyişle Uşak'ta 18. yy.'da dokunan halıyla 20. yy.'da dokunan halılar arasında kayda değer farklar söz konusudur (Şahin, 2019a: 1667). Buna göre Türk halıcılığının tarihsel süreçteki gelişimini kısaca özetleyecek olursak İslamiyet öncesi döneme ait halı ve kilimlerde insan faaliyetlerinin betimlendiği, hayvansal motiflerin çok fazla kullanıldığı, bununla beraber bugün de çok yaygın bir şekilde kullanılan koçbaşı, elibelinde, ejderha gibi motiflerin de sıkça işlendiği halılar dokunmaktaydı. İslamiyet ile birlikte halı ve kilimlerde bitkisel motiflerle rumi ve geometrik bezemeler öne çıkmıştır. Selçuklular Dönemi hem halıcılık özelinde hem de Anadolu'daki halıcılık faaliyetinin gelişip yayılmasında çok önemli bir dönemi oluştursa da söz konusu döneme ait sadece 18 halının günümüze ulaşabilmesi mevcut bilgileri sınırlamaktadır.

Anadolu halı ve kilimlerinde özellikle kabaca 1900 yılı milat kabul edilirse öncesi ve sonrasında motiflerde ve renklerde çok ciddi değişimler yaşandığı anlaşılmaktadır. Bunda da en büyük etken Avrupa pazarlarına yönelik halı ve kilim dokutan The Oriental Carpet Manufacturers Ltd. / Şark Halıları İmalatçıları Ltd. işletmenin kendi belirlediği özellikte halı dokutması etkili olmuştur. Gerçekten de işletmenin Milas, Isparta, Sivas ve Konya başta olmak üzere ekseri Batı Anadolu halıcılığında çok büyük etkisi olduğu kronolojik halı desen – renk ve kompozisyonu incelendiğinde net bir şekilde anlaşılmaktadır. İngilizler 1864'te ticari manada Batı Anadolu'da “Şark Tipi” dedikleri halıları dokutturarak Avrupa pazarlarına taşımışlardır. Bunlar ağırlıklı olarak “Uşak Halısı” denilen Uşak ve yakın çevresinde dokutturulmuş halılardan oluşmaktaydı (Anmaç, 1994: 7). Zamanla Avrupa pazarlarında bu tipte halıların çok aranır olması ve tedarikçilere çok iyi kâr sağlaması ile 1880'lere gelindiğinde ise Batı Anadolu halıcılığı ticari manada bütünüyle İngilizlerin kontrolüne geçmiştir (Anmaç, 1994: 7). Bu durumun kayda değer tek avantajı, genel olarak Batı Anadolu'da İngiliz kontrolünde gelişen halıcılığın sektörel bir yapı kazanmaya başlamış olmasıdır. En önemli dezavantajı ise karakteristik *Uşak Halısı* başta olmak üzere çoğu madalyonlu halılarda bir dejenerasyon yaratması olmuştur. Halı karakteri / kimliği üzerindeki olumsuz gelişime rağmen ticari manada ta ki I. Dünya Savaşı'na değin olumlu bir gelişim söz konusu olmuştur. İzmir'deki İngiliz Konsolosluğu'nun 1910'daki raporlarına göre, halı sanayi sürekli büyümektedir ve bu sanayinin Türkiye'nin en büyük sanayi olduğu belirtilmiştir (İZTO, 1998: 266). Gerçekten de tamamı Anadolu menşeli halı üretimi dikkat çekici bir hızla gelişme göstermiş, 1850'lerden I. Dünya Savaşı'na kadar halı ihracatı 8 kat artmıştır (Quataert, 2011: 243). Elbette büyüyen halı sanayi neredeyse bütünüyle İngilizlerin kontrolündeydi. Batı Anadolu'da Şark Halı Şirketi'nin 1913'e gelindiğinde 8.156 tezgâhta 25.257 kişi çalışmakta, 1893'ten 1913'e değin ise 155.000 m² olan üretim 1.087.000 m²'ye çıkmıştır (Ayata, 1987: 38). Sonrasında ise I. Dünya Savaşı'ndan Cumhuriyet'in ilanına değin süreçte Batı Anadolu halıcılığı büyük ölçüde gerilemiş ve bölgedeki İngiliz üstünlüğü de sona ermiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra ele alınan sanayi kollarının başında halıcılık gelmekteydi.

¹ Groeninge Museum, Bruges.

Cumhuriyetin ilk yıllarında halıcılığın üzerinde özellikle durulmasının sebebi zaten kalitesiyle tanınırlık kazanmış olan Türk halılarının pazarının hazır olması ve Türkiye'nin mevcut iktisadi şartlarda en önemli mamul malları arasında yer alıyor olması gelmektedir.

Tablo 1: Coğrafi İşaret Kapsamındaki Halı ve Kilimler

No	Halı – Kilim	İşaret Türü	İl	Coğrafi Sınır
1	Hereke İpek Halısı (100x100)	Mahreç	Kocaeli	Türkiye
2	Hereke Yün İpek El Halısı (80x80)	Mahreç	Kocaeli	Türkiye
3	Hereke Yün El Halısı	Mahreç	Kocaeli	Türkiye
4	Simav El Halısı	Mahreç	Kütahya	Türkiye
5	Bünyan El Halısı	Mahreç	Kayseri	Türkiye
6	Yahyalı El Halısı	Mahreç	Kayseri	Türkiye
7	Sivas El Halısı (50x50)	Mahreç	Sivas	Türkiye
8	Taşpınar El Halısı	Mahreç	Aksaray	Türkiye
9	Kars El Halısı	Mahreç	Kars	Türkiye
10	Kula El Halısı	Mahreç	Manisa	Türkiye
11	Gördes El Halısı	Mahreç	Manisa	Türkiye
12	İnce Isparta (Hasgül) El Halısı	Mahreç	Isparta	Türkiye
13	Bergama El Halısı	Mahreç	İzmir	Türkiye
14	Milas El Halısı	Mahreç	Muğla	Türkiye
15	Döşemealtı El Halısı	Mahreç	Antalya	Türkiye
16	Yağcıbedir El Halısı	Mahreç	Balıkesir	Türkiye
17	Çanakkale El Halısı	Mahreç	Çanakkale	Türkiye
18	Bayat Türkmen Kilimi	Mahreç	Afyonkarahisar	Türkiye'nin bütün bölge sınırları
19	Jirkan Kilimi	Mahreç	Van	Türkiye
20	Eşme Yörük Kilimi	Mahreç	Uşak	Türkiye
21	Süper İnce Kilim	Mahreç	-	Türkiye
22	Türkmen El Halısı	Mahreç	-	Türkiye
23	Pazırık El Halısı	Mahreç	-	Türkiye
24	Yuntdağı El Halısı	Mahreç	-	Türkiye
25	Sümer Kars El Halısı	Mahreç	Kars	Türkiye
26	Obruk (Arısama) Halısı	Mahreç	Niğde	Niğde ili Bor ilçesi Obruk köyü
27	Uşak Halısı	Mahreç	Uşak	Türkiye

Türk halıcılığını kısaca özetlemeye çalıştıktan sonra konuyu temel bakış açımız olan coğrafi işaret özelinde detaylandırdığımız bu bölümde ele alınan dokumalar, esasında kirkit kullanılmasından ötürü “Kirkitli Dokumalar” olarak da adlandırılmaktadır. Halı, kilim, cicim, zili / sili ve diğer bir kısım karakteristik dokumalar bu kapsamda değerlendirilmektedir. 2018'in sonu itibariyle toplam 23 halı ve 4 kilim bulunmaktadır (Tablo 1). Bunlardan başka 5 halının ve 3 kilimin de coğrafi işaret başvurusu yapılmıştır. Bununla birlikte Türkiye'deki ilk coğrafi işaret kapsamındaki ürün grubu olmasıyla söz konusu ürünlerle ilgili çok ciddi bir revizyona gidilmesi gerekmektedir.

Coğrafi İşaret kapsamındaki tablo 1'de belirtilen halılardan çalışma önemimizi oluşturan *İnce Isparta (Hasgül) El Halısı* ve *Bayat Türkmen Kilimi*'ni detaylandırarak olursak;

İnce Isparta (Hasgül) El Halısı: Isparta'da halıcılığın ilk olarak ne zaman ve kimler tarafından başladığı ile ilgili farklı görüşler söz konusu olup Hamitoğulları Beyliği (1280 – 1391) ile başladığı görüşü yanı sıra Yörükler tarafından zaten basit tezgahlarda dokunan halı ve kilimlerin zamanla şehirli halk tarafından dokunmaya başlamasıyla geliştiği fikri de söz konusudur (Işık ve Ark., 1992: 523). Öte yandan Isparta'da halıcılığın Hamitoğulları Döneminde gelişmiş olması zayıf bir ihtimaldir. Nitekim halıcılığın Anadolu'nun pek çok yerinde Anadolu Selçuklu Devleti (1075 – 1308) zamanında küçük veya büyük çaplı olarak sektörleştiği bilinmektedir. Günümüzdeki manada bir sektörleşme ise çok daha sonraları 1891'de Mutasarrıf Babanzade Mustafa Zihni Paşa'nın girişimleriyle olmuş ve bu sayede karakteristik “Isparta Halısı” belli standartlara göre üretilmeye ve pazarlanmaya başlamıştır (Işık ve Ark., 1992: 523; Sakarya; 1992: 542). Kısa ömürlü olan bu girişimin ardından Akşehirli Hacı Efendi'nin yöredeki tezgahları ıslah edip yeniden organize bir halıcılık faaliyetini başlatmayla görevlendirilmesi sonrasında İzmir'deki girişimcilerle (Ispartalıoğlu Agop ve Oğulları) beraber “Şark Halı Kumpanyası” kurulmuştur (Barışta, 1994, 54). Cumhuriyetin ilanını takiben yörede devlet desteği ile halıcılığın başlı başına bir sektör haline getirilmesi için önemli girişimlerde bulunulmuştur. Bunların başında da halıcılığın temel girdisi olan iplik fabrikasının kurulması

gelmektedir. Sermaye sıkıntısı nedeniyle 1943'te "Isparta Yün İpliği ve Halı Dokuma Müessesesi" olarak Sümerbank bünyesindeki 14. işletme olarak faaliyetini sürdürmüştür. Daha sonra 1989'da Sümerbank Holding A.Ş. adı altında "SÜMERHALI, Halıcılık El Sanatları Sanayii ve Ticaret A.Ş." adı altında üretimine devam etmiştir. Yöre halılarının uzun yıllar içerisinde kazanmış olduğu şöhret sayesinde zaten pazarları hazırken turizm ve ticaret faaliyetlerindeki gelişmeyle Isparta halıcılığı 1970'lere kadar yöre ekonomisindeki değerini korumayı başarmıştır. Öte yandan bu tarihten itibaren yavaş yavaş gerileyen sektör, 1990'larda taklit ve de kalitesiz halılarla, 2000'lerde de Çin menşeli halılarla çok büyük ölçüde gerilemiştir.

Halının teknik ve karakteristik özelliklerine baktığımızda Türkiye'nin en tanınmış, karakteristik halılarından olan *İnce Isparta (Hasgül) El Halısı* özellikle kullanılan ve renk ve motifleriyle kendini belli etmektedir. *Isparta El Halısı* ya da *Hasgül El Halısı*'nda, pastel renklerin hakim olduğu ve renkler arasında çok yumuşak geçişlerin yapıldığı dokumalar yanı sıra açık ve koyu renklerin bir arada kullanıldığı halılar ve manzara / pano desenli halılar da bulunmaktadır. Coğrafi işaret tescil dosyasında halıyla ilgili (28 x 30 kalite için); hav yüksekliği 8 – 10 mm., dm²'deki ilme sayısı 840, m²'de ilme ağırlığı 3.400 g. ve m² ağırlığı da 4.750 g. şeklinde teknik özellikleri sıralanmıştır. *İnce Isparta (Hasgül) El Halısı* için ilme ipi yün, atkı ve çözüğünde ise pamuk kullanıldığı belirtilmiş olmakla beraber söz konusu halı için kullanılan tüm iplerin yün olması gerekmektedir. Bu halı da Türk düğümü tekniğiyle dokunmaktadır.

Sektörel açıdan baktığımızda ekseriyetle taban halısı olarak kullanılan *İnce Isparta (Hasgül) El Halısı*'nın bazı çeşitleri ise "Manzaralı Halılar" kapsamında dokunmuştur. *Hasgül El Halısı* ya da *Isparta Yün El Halısı* olarak adlandırılan halı çeşidi de ne yazık ki çoğu yöredeki karakteristik halılar gibi kaybolma noktasına gelmiştir. Isparta'daki el halıcılığının durumunu seçilmiş yıllar itibarıyla değerlendirdiğimizde tablo 2'de de görüldüğü üzere özellikle 1970'ler yöre el halıcılığı için çok parlak bir dönem olmuştur. Önceki yıllara kıyasla tezgâh ve dokunan halı miktarı birkaç katına çıkmış, hatta 1978'de halı üretimi 2 milyon m²'yi aşmıştır. Fakat 1980'lerde ise çok hızlı bir gerileme ve istikrarsızlık söz konusu olmuş, ilde 1986'da 538.885 m², 1990'da ise 12.000 tezgâhta, 30.000 dokuyucu tarafından 550.000 m² Isparta Halıları dokunmuştur (Tablo 2). Isparta'da 2000'lerle birlikte yöre halıcılığı (El dokuması halılar için) iyice gerilemiş ve üretim 70 – 80 bin m² ile sınırlı kalmışsa da 2010'dan itibaren artık birkaç üretici tarafından dokunan halı için 2016'da yerel basında dokumanın bittiği haberleri yer almıştır. Günümüzde Isparta'da birtakım kimselerce (Antikacılar, koleksiyonerler, iyi veya kötü niyetli kimselerce) vatandaşların ellerindeki halılar toplanmakta (Çok düşük meblağlara satın alınarak) ve kültürel bir değer tamamıyla kaybolma noktasına gelmiş olmaktadır.

Tablo 2: Seçilmiş Yıllar İtibarıyla Isparta'daki Halıcılık Faaliyetiyle İlgili Değerler

Yıllar	Tezgâh Sayısı	Dokuyucu Sayısı	Üretim (m ²)
1924	2.450	7.350	106.100
1950	5.928	12.870	186.000
1958	13.363	28.000	453.673
1972	43.500	93.700	1.750.000
1978	44.000	100.000	2.150.000
1982	35 – 40 bin	80.000	1.200.000
1983	30 – 35 bin	80.000	1.700.000
1985	30.000	70.000	1.633.000
1987	20.000	50.000	700.000
1988	20.000	50.000	1.250.000
1989	20.000	50.000	500.000
1990	12.000	30.000	550.000

Kaynak: Sakarya, 1992: 546: Isparta Valiliği, 2018.

İnce Isparta (Hasgül) El Halısı için günümüzde ticari manada üretilmiyor olmasını müteakip bu ve benzeri pek çok halı için akla gelen soru "Mat Haber" in, 22 Şubat 2016 tarihli "Isparta'ya elem veren son hatıralar da satışta" başlıklı haberinde şu şekilde dile getirilmiştir;

"Coğrafi İşaret ne olacak? 'Sümer Halı' Markası satışta... 21.06.1996 tarihinde 'İnce Isparta Hasgül El Halısı' ismi ile çok önemli olan bir güç alınmıştı: Coğrafi İşaret... Şu an İnce Isparta Hasgül El Halısı üretilmiyor. Ancak Coğrafi İşaret gücü ile korunuyor. Peki, İnce Isparta Hasgül El Halısı'na ve Coğrafi İşarete ne olacak?"²

2 Haberin detayı için bkz. <http://www.mathaber.com/haber-Isparta-ya-elem-veren-son-hatiralar-da-satista-6648.html> (Son erişim: 27.09.2019).

Esasında söz konusu ifade genel manada hemen hemen halı ve kilimlerin tamamına takını için geçerli bir sorudur. Sümer Halı'nın mevcut durumundan ötürü de *İnce Isparta (Hasgül) El Halısı*'nin Coğrafi İşaret başvuru sahipliği Sümer Halı A.Ş.'den Isparta Belediyesi'ne devredilmiştir. Fakat bu devrin ne gibi bir etkisi veya işlerliği olacağı muammadır. Bununla ilgili detaylı bilgiler bölüm değerlendirmesinde izah edilmiştir.

Bayat Türkmen Kilimi: Kilim örneklemleri olarak seçilen Bayat Türkmen Kilimi ise Adını Oğuzların Bayat kolundan olan Bayat'ta çok köklü bir dokumacılık geçmişi olduğu bilinmekle beraber ilk olarak ne zaman ve ne şekilde ortaya konduğuna dair müspet veriler söz konusu değildir. Çoğu yerde olduğu gibi Bayat'ta da zaman içerisinde gerileyen kilim dokumacılığı yerel yönetimin girişimleriyle 1987'de Bayat ilçe merkezinde yeniden hayata geçirilmiştir. Geçmişte Bayat'ta hemen her evde tezgah bulunuyor olup hane ihtiyacı ve çeyizlik kilim, cicim gibi çeşitli dokumalar hane halkı tarafından dokunmaktaydı.

Teknik özellikleri bakımından; geleneksel motiflere sıkı bir bağlılık söz konusu alıp aslını koruyarak dokumalar devam etmektedir. Avşar güzeli (Avşar kızı da denilmektedir), saçı bağlı / saç bağı, başaklı, bindallı, seleser, Asarcık, hayat ağacı, otağ, ejderhalı, muskalı, bıtraklı, kör çiçek gibi motifler yaygın olarak kullanılmakta olup *Bayat Türkmen Kilimi*'nde belli başlı 12 motif bulunmaktadır (Tümü tescillenmiştir). Bunlar içerisinde saçı bağlı en zor olan kilim olup dokunması 3 ay sürmektedir. Avşar güzeli kilimlerin ise dokunması 2 ayda tamamlanmaktadır. Söz konusu motiflerin de hepsi tescillenmiştir. Bunlar dışında Konya deseni ve Kütahya kilimi olmak üzere iki kilim çeşidi daha dokunmaktadır. Kilimlerdeki her bir motifin aynı zamanda kendine has renkleri olmakla birlikte bu durum değişkenlik gösterebilmektedir. Desen kompozisyonlarında ise siparişe yönelik üretimlerde özel ölçülere göre dokuma yapıldığından kompozisyonda bozulmalar olabilmektedir. Yöre kilimleri için makbul sayılan sık dokuma ve yoğun motif kullanımınıdır. Bu özelliği nedeniyle bir kişi tarafından günde en iyi şartlarda 5 – 7 cm. kilim dokunabilmektedir.

Fotoğraf 2: *Bayat Türkmen Kilimi*'nin Dokunması Aşamalarından Görünümler

Yünler için bütünüyle kök boyalar kullanılmaktadır ve bu anlamda Türkiye'deki az sayıdaki geleneksel yöntemlerle kilim dokunan merkezlerden biri konumundadır. Ceviz kabuğu ve palamut çoğu zaman yöreden, diğer boya bitkileri (Mazı, pınar, boyalıkotu / köpek üzümü gibi) dışarıdan temin edilmektedir. Kilimlerdeki başlıca renkler beyaz / ekru, kırmızı ve tonları, lacivert, mavi, kahverengi, yeşil ve hardal sarısıdır. *Bayat Türkmen Kilimi* için önemli bir karakteristik de "Boncuk" adı verilen püskül ile kilim arasında 1 sıra boyunca çift renkli ipliklerle örülen işlemdir. Kilimin bir nevi nişanı kabul edilen bu uygulama sadece *Bayat Türkmen Kilimi*'ne özgü olup aynı zamanda tescilli bir uygulamadır.

Günümüzdeki şekliyle *Bayat Türkmen Kilimi*'nden kilim, cicim, çanta, paspas, heybe, minder, kırlent ve çeşitli süs eşyaları dokunmaktadır. *Bayat Türkmen Kilimi* için standart ölçü 1.30 x 2.30 olmakla beraber çok değişik boyutlarda da dokumalar yapılmaktadır. Günümüzde kilim için ihtiyaç duyulan yünler Yeni Zelanda'dan temin edilmektedir. Temel renklerden olan kırmızı ve tonlarını elde etmek için kullanılan boya bitkileri ise İran'dan tedarik edilmektedir.

Fotoğraf 3: Karakteristik Bayat Türkmen Kilimi Örnekleri

Bayat Türkmen Kilimi'ni yöre ekonomisine yeniden kazandırmak adına yürütülen çalışmalar kapsamında 25 tezgâh dağıtılmıştır. Esasında 1989'da ilk olarak Sümerbank tarafından yörede halı dokutulmaya karar verilmiş ve bu doğrultuda planlamalar yapılmışsa da sonrasında kilimde karar kılınmıştır. 2018 itibarıyla Bayat ilçe merkezinde ve civar köylerden Derbent ve Çukurkuyu başta olmak üzere birkaç köyde az sayıda kişi tarafından dokunmaya devam edilmektedir. Günümüzde faaliyetin ve ürün satışının yapıldığı Bayat ilçe girişindeki kilim üretim ve satış atölyesi, yöredeki bu anlamda en önemli ve yegane merkezdir.

Bayat Sos. Yard. ve Dayanışma Vakfı Kilim Atölyesi İşletmesi'nin girişimleri neticesinde 2000'de Coğrafi İşaret kapsamına alınmış olan *Bayat Türkmen Kilimi*'nin dosyasını incelediğimizde kilimin motif ve kompozisyon özellikleri dışında diğer hususlarda kısaca bilgi verilmiştir. Dosyada özellikle kök boya kullanımına vurgu yapılmış olup kısaca yöredeki atölye sayısı (Söz konusu dönemde 6 atölye bulunuyordu) belirtilmiştir. Öte yandan bu dosyanın da revize edilmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Halı, kilim ve diğer tüm kirkitli dokumalar konunun başında da ifade edildiği üzere Türk kültürünün sembolleri arasında yer alan ve Türklerin ustalaşmış olduğu ilk zanaat faaliyetlerinden birisidir. Uzun yıllardır Türk kültür hayatının önemli bir parçası olması nedeniyle de bu alanda özellikle motif – kompozisyon – renk üçlüsü odağında dokunduğu çevrenin özelliklerini yansıtan çok sayıda karakteristik halı, kilim, zili ve cicimler ortaya konmuştur ki, bu durum zaten söz konusu ürünlerin Coğrafi İşaret değerlerinin başlıca göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette tarihsel süreç içerisinde ortaya konan milyonlarca farklı desen ve kompozisyonda halı, günümüze değin belli başlı değişimler göstererek ulaşmış olsa da belli karakteristiklerini yakın yıllara kadar korumayı başarmıştır. Sonuç itibarıyla de 2018'in sonuna gelindiğinde 4'ü kilim olmak üzere toplam 27 kirkitli dokuma Coğrafi İşaret kapsamına alınmıştır.

Genel olarak Türkiye'de halı ve kilim imalatı yani dokumacılık sektörü aynı zamanda en ciddi sorunlarla karşılaştığımız ürün grubunu oluşturmaktadır. Türk kültürünün en önemli elemanları arasında yer alan bu müstesna ürünlerin tamamına yakınının ticari manada üretimi bitmiştir. Çok az sayıda dokunmaya devam eden (*Yağcıbedir, Döşemealtı, Uşak El Halıları* gibi) dokumalar ise taklit / sahte ürünler baskısı altında kaybolma noktasına gelmiş durumdadır. Yerel yönetimlerin kar amacı gütmeyen, ürünlerin kaybolmasının önüne geçmek adına giriştikleri faaliyetler ise ilerleyen bölümlerde de detaylandırılacağı üzere çoğu zaman sürdürülebilir olmaktan uzak, iyi niyetli çabalar olarak kalmıştır.

Halı ve kilim üretiminde günümüz küreselleşen dünyasında, hele de coğrafi işaret kapsamına alınmış olanlar için, çok daha radikal ve pratik kararlar alınması gerekmektedir. Bunun için de Uzak Doğu menşeli taklit ürünlere yönelik ihtisas gümrükleri başta olmak üzere bu gibi ürünlerin pazarlarda dolaşımının önüne geçilmesi en önemli noktadır. Halı ve kilimlere günümüz ev dekorasyonunda daha çok ve de yeni kullanım alanları sunulması da üretime bir amaç katması açısından ayrıca önemlidir. Aksi takdirde yeni nesil tarafından fazlaca

tercih edilmeyen ve bakımı zor bulunan karakteristik Türk halılar ilerleyen süreçte gündelik hayattan neredeyse bütünüyle silinecektir. Çalışma özneniz olan *İnce Isparta (Hasgül) El Halısı* ve *Bayat Türkmen Kilimi* de üretildikleri yörelerde günlük kullanımdan çok büyük ölçüde çekilmiştir. Bahis konusu halı ve kilim ekseriyetle koleksiyonerlerce veya ilgililer tarafından hediye amacıyla tercih edilen, çoğu zaman bir pazar oluşturamayacak bir noktaya gerilemişlerdir.

Sektörle ilgili sorunların ağırlık merkezi elbette Uzak Doğu menşeli ucuz taklit halılar kadar, yaygınlaşan makine halılarının da etkisi büyük olmuştur. Makine halıları yurtdışından Türkiye'ye bol miktarda ve ucuza gelmektedir. Esasında bu şekliyle halıcılıktaki durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Avrupa malı kumaşların İmparatorluğu istila etmesi ve yerli dokumacılığın çökmesine benzetilebilir. Aradaki tek fark bu defa bol ve ucuz ürün akışı Avrupa'dan değil Çin merkezli Uzak Doğu'dan kaynaklanmaktadır. Hal böyle olunca yerli üreticiler ürünlerini pazarlamakta zorlanmakta, tüketiciler ise çok daha ucuz olan ithal halı ve kilimlere yönelmektedir. Işık ve arkadaşlarının 1989'da "Isparta Halısı" özelinde 210 dokuyucu ve 152 halı imalatçısı ile yapmış olduğu anket çalışması sonucunda katılımcıların % 61'i karşılaştıkları güçlükler ile ilgili soruya "pazarlama güçlüğü" cevabını vermişlerdir. Araştırma yapılan zamandan günümüze geçen sürede ise Isparta Halıcılığı büyük ölçüde sönmüştür³.

Gerek iç gerekse dış pazarlarda çok yoğun bir şekilde Türk halılarının taklitlerinin ticaretinin yapıldığı bilindiğinden bunun ancak Coğrafi İşaret uygulamasıyla önüne geçilebilir. Bununla birlikte ivedilikle Türk halıları için ikili anlaşmalarla söz konusu halıların Coğrafi İşaret tanınırlığının diğer ülkelerde de kabul edilmesi sağlanmalıdır. Son aşamada ise ihtisas gümrükleri oluşturularak Türkiye'ye olan halı girişi kontrol altına alınmalıdır. Türkiye'ye olan ucuz ve taklit halı akışı kesilmediği sürece yerli halı üreticilerinin haklarını koruması mümkün değildir. Coğrafi İşaret uygulamasıyla da Türk Halılarının pazar yeri ve değerlerinin korunması sağlanmadığı sürece de girişimler sonuçsuz kalacaktır. Ayrıca bilinçsiz tüketicilerin kötü niyetli halı tüccarları / tedarikçiler tarafından suiistimalini önlemek adına da tedbirler alınması gerekmektedir. Karakteristik / kimlik sahibi halıların itibarını korumak, ticari manada arzu edilen seviyelere çekilemese dahi en azından sahtelerin de pazarlardaki dolaşımını engellemek adına bu tipte halıların dokunduğu yörelerde Belediye, Valilik ve önemli satış merkezlerinde taklit halı ve orijinal halılar daimi surette teşhirde tutulmalıdır. Bu sayede tüketici farkındalığı artırılmakla beraber taklit halılar da bir şekilde teşhir edilmiş olunacaktır.

Halı ve kilimlerle ilgili söylenecek son söz olarak günümüzde Coğrafi İşaret kapsamındaki çoğu halı ve kilimin ticari manada artık dokunmuyor olduğu ve buna bağlı olarak Coğrafi İşaret durumlarının yeniden gözden geçirilmesi gerektiğidir. Söz konusu ürünlerin yeniden üretiminin sürdürülebilir bir şekilde tesisinin ardından ürünlerin Coğrafi İşaret durumu yeniden gözden geçirilebilir. Coğrafi İşaretler içerisinde pazar değeri en yüksek ve başlı başına birer prestij ürün olan *Türk El Halıları*, nasıl ki *İsviçre Saatleri*, *Rolls-Royce* herkes tarafından kolayca erişilebilen ürünler değilse aynen bu şekilde işlem görmeli ve buna göre üretilmelidir. Bu kapsamda halıları sadece bir ticari meta değil aynı zamanda sanatsal yönü ve kültürel kimliğin bir parçası olarak değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim halı ve kilimler ancak bu bakış açısıyla hak etmiş oldukları konuma taşınabileceklerdir.

3 Burada yeri gelmişken belirtilmesi gereken önemli bir nokta da Türkiye'de makine halısı üretimi hala devam etmekte olup bizim burada halı ve halıcılık ile kastetmiş olduğumuz el dokuması halılardır. Nitekim el dokuması halıcılık için faaliyetin sönüğünden bahsederken aynı yörede makine halısının üretiminin devam ediyor olabilir. Fakat Coğrafi İşaret kapsamında makine halıları çalışma kapsamında yer almamaktadır.

KAYNAKLAR

- Akpınar, C. (2003). “Değişim Süreci İçinde Sivas Halıcılık Sanatı”, Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu, 15 – 17 Mayıs 2003, s. 625 – 630, Sivas.
- Anmaç, E. (1994). “İngiliz Sermayesinin Batı Anadolu Halıcılığına Etkisi ve Şark Halı Kumpanyası”, Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu, 18 – 20 Kasım 1992, 5 – 17, İzmir.
- Ayata, S. (1987). “Kapitalizm ve Küçük Üreticilik –Türkiye’de Halı Dokumacılığı–”, Yurt Yayınları: 15, s. 127, Ankara.
- Barişta, H. Ö. (1994). “Isparta Halıcılığı Üzerine”, Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu, 18 – 20 Kasım 1992, 53 – 66, İzmir.
- Deniz, B. (2002). “Anadolu Selçuklu Dönemi Halı ve Düz Dokuma Yaygıları”, Türkler, Cilt: 7, Yeni Türkiye Yayınları, s. 923 – 932, Ankara.
- Denny, Walter B. (1979). “Oriental Rugs”, Smithsonian Institution Press, (Ed. Brenda Gilchrist), pp. 126, USA.
- Erdmann, K. (1957). “Der Türkische Teppich des 15. Jahrhunderts / 15. Asır Türk Halısı”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 715, s. 134, İstanbul.
- Görgünay Kırzioğlu, N., Akansel, M. (1999). “Kaybolan Dokumalarımızı Kazanabilir Miyiz?”, 2000’li Yıllarda Türkiye’de Geleneksel Türk El Sanatlarının Sanatsal, Tasarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu Bildirileri, Aynı Basım, Ankara.
- Halıcı, F. (1985). “Ladik Seccadeleri”, Antika, Mısırlı Yayınları, Sayı: 2, s. 6 – 11, İstanbul.
- Işık, K., Yurteri, F., Ergül, F., Büyükanlı, Ç.M. (1992). “Isparta’da El Halıcılığının Dokuyucu, İmalatçı ve Satıcı Yönünden İncelenmesi”, Isparta’nın Dünü Bugünü ve Yarını Sempozyumu, s. 523 – 534, Isparta.
- İZTO: (1998). “İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864 – 1914)”, İzmir Ticaret Odası Yayın No: 55, s. 323, İzmir.
- Kayıpmaz, N., Kayıpmaz, F. (1994). “Geleneksel Türk El Halıcılığı Paralelinde Günümüzde Türkiye’de Yapılan Bir Kısım İmalatların Gelenekler ve Pazar İlişkisi İçinde Değerlendirilmesi”, Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu, 18 – 20 Kasım 1992, 259 – 269, İzmir.
- Korum, U. (1982). “1923 – 1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları”, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 513, s. 63 – 78, Ankara.
- Küçükerman, Ö. (1990). “Batı Anadolu’daki Türk Halıcılık Geleneği İçinde İzmir Limanı ve Isparta Halı Fabrikası”, Sümerbank Yayınları, I. Baskı, s. 269, İstanbul.
- Okumura, S. (2007). “Türk Halı Sanatı”, Anadolu Dokuma Mirası 1, Uluslararası Halı Kongresi Yayını, s. 77 – 86, İstanbul.
- Quataert, D. (2011). “Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü”, İletişim Yayınları: 543, 3. Baskı, s. 332, İstanbul.
- Sakarya, O. (1992). “Isparta Halıcılığının Dünü, Bugünü ve Geleceği”, Isparta’nın Dünü Bugünü ve Yarını Sempozyumu, s. 539 – 551, Isparta.
- Şahin, G. (2019a). Türkiye’nin Coğrafi İşaretleri ve Bunların Türkiye Ekonomisinde Etkin Kullanımları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 2551, İstanbul.
- Şahin, G., Balcı Akova, S. (2019b). “Türkiye’nin Coğrafi İşaret Niteliğindeki Jeolojik Değerleri”, *Asia Minor Studies International Journal of Social Sciences*, Cilt: 7, Sayı: 2, s. 335 – 354.
- Tezcan, H. (2007). “Osmanlı Halıcılığı”, Anadolu Dokuma Mirası 1, Uluslararası Halı Kongresi Yayını, s. 87 – 98, İstanbul.
- Türk ve İslam Eserleri Müzesi Koleksiyonu’ndan 15. – 17. Yüzyıl Osmanlı Halıları, 2017, İstanbul.

Görüşülen Kişi ve Kurumlar:

İnce Isparta (Hasgül) El Halısı: Sümerbank A.Ş.

Bayat Türkmen Kilimi: Şerif Özgen / 23 Yıllık Usta

Bayat Kaymakamlığı Sos. Yar. ve Day. Vakfı Kilim Atölyesi Ayşe Aslan